

Церква та культурно-релігійні інституції як головний чинник розвитку літературної мови на теренах історичного Закарпаття у другій половині XIX – на початку XX ст.

Анна Чаварга

Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»
annachavarga@meta.ua

Ключові слова: розвиток мови, літературна мова, історичне Закарпаття, позамовні чинники, законодавча влада, громадські організації, преса, духовенство.

Key words: language development, literary language, historical Transcarpathia, extralingual factors, legislature, civil societies, press, clergy.

У другій половині XIX – на початку XX ст. розвиток літературної мови на теренах історичного Закарпаття відбувався в надзвичайно жорстких денаціоналізаційних умовах. Під загрозою знищення опинилося місцеве українське населення та насамперед його мовно-культурні особливості, збереженню яких варто завдячувати церковному осередку. Саме тому вивчення позамовних причин розвитку літературної мови на теренах історичного Закарпаття у другій половині XIX – на початку XX ст. є дуже важливим завданням. Питання літературної мови українців Закарпаття висвітлено в ґрунтовних працях Ф. Тішого, М. Штеця, Ю. Шевельова, М. Мозера, а також у збірнику науково-практичної конференції «Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні» (5-6 травня 1992 р.).

Мета статті: простежити вплив екстралінгвальних чинників на розвиток літературної мови українського населення Закарпаття у другій половині XIX – на початку XX ст.

Завдання:

- 1) описати вплив важливих суспільно-історичних змін на мовну політику угорської влади щодо українців Закарпаття;
- 2) з'ясувати, яким чином законодавча влада регулювала мовне питання;
- 3) дослідити, якою була ситуація з вивченням та викладанням мови в місцевих церковних школах;
- 4) простежити вплив громадських організацій та преси на розвиток літературної мови на теренах історичного Закарпаття у другій половині XIX – на початку XX ст.;
- 5) з'ясувати, як саме угорська влада намагалася знищити мову церковного обряду та яку роль відіграло греко-католицьке духовенство краю у збереженні мовно-культурних особливостей місцевого українського населення.

Революція, яка у 1848–1849 рр. охопила майже всю Європу, і мала на меті повалення феодально-кріпосницького ладу, принесла значні зміни у суспільну свідомість. Чи не вперше підвасальні народи почали усвідомлювати свою національну належність та боротися проти соціально-економічного гніту панівних народів. Ці настрої проникли також і на Закарпаття, в основному завдяки повстанню сусідніх народів. Так, відомий український історик, Д. Дорошенко, звертає увагу на те, яку роль відіграли національні меншини, зокрема й місцеве українське населення, у революції 1848–1849 рр. в Угорщині: «Наступив 1848 рік, який приніс фатальні наслідки для угорських українців. В цьому році, скоро після революції у Відні проти старого абсолютизму, мадяри підняли повстання, щоб здобути собі незалежність од Австрії. Тоді австрійський уряд, щоб урятувати цілість держави, рішив опертись в боротьбі з

мадярами на подавлені ними народності – на хорватів, словаків, українців. Він дав їм різні пільги, щоб вдержати їх на своїй стороні і навіть знайти серед них окružну поміч» (Дорошенко, 1992, с. 30). Водночас провідник повстання Л. Кошут, борючись за права власного народу, заперечував такі самі права неугорців. Так, ще в 1842 р. у газеті «Pesti Hirlyar» він писав: «В Мадярщині мадярська мова мусить стати мовою публічної адміністрації, цивільної та церковної, законодавства чи езекутиви, уряду, судівництва, публічної безпеки, поліції, прямого чи непрямого оподаткування та економії». Крім того, Л. Кошут закликав якнайшвидше зугоршити інші національності: «Спішімся, спішімся, мадяризувати хорватів, румунів, саксонців, бо інакше згинемо». Та навіть посягав на віросповідання: «Не будьмо католиками, ані християнами, ані жидами, будьмо тільки мадярами». Саме тому інші народи, які входили до складу Угорщини, повстання не підтримали (Шандор, 1992, с. 119–120), а на російське військо, яке у 1849 р. за наказом царя Миколи I придушило революцію в Угорщині та жорстоко розправилося з бунтівниками, почали дивитися, як на визволителів.

Як вказує М. Ричалка, у 40–60-х рр. ХІХ ст. представниками закарпатських українців у боротьбі за визволення з-під національного гноблення угорської шляхти була група інтелігенції очолювана О. Духновичем і А. Добрянським (Ричалка, 1959, с. 33). Так, уже в 40-х рр. ХІХ ст. А. Добрянський активно включився в загальний потік протесту слов'янських народів проти асиміляторської політики з боку як австрійських, так і угорських властей. А головним змістом його діяльності була боротьба за розв'язання національного питання в Австрійській імперії. А. Добрянський був талановитим політиком та навіть представляв українців Закарпаття в угорському парламенті (Данилюк, 1999, с. 162). Навіть у 30-х рр. ХХ ст. Ф. Тіхий називає його «досі єдиною державницькою постаттю серед підкарпатських русинів» (Тіхий, 1996, с. 76). Крім того, свого часу цей діяч порушив питання автономії для українського населення Закарпаття, через що зробився великим ворогом для угорської влади. Як вказує М. Мозер, у 1849 р. завдяки зусиллям А. Добрянського та Головної Руської Ради у Львові було складено такий собі політичний реєстр, що «мав на меті об'єднання русинів Східної Галичини, Буковини та руських комітатів Північно-Східної Угорщини в одну австрійську коронну землю». А вже у листопаді того ж року галицькі та закарпатські русини приїхали до Відня, щоб довести це своє прагнення до відома цісаря Фердинанда. Коли ж від високопосадовців стало відомо, що вимога об'єднання руських земель не має шансів на успіх, А. Добрянський розробив план створення окремої руської провінції в Північно-Східній Угорщині. Насправді домогтися йому вдалося тільки поступок щодо вжитку руської мови в Ужгородській окрузі (Мозер, 2011, с. 343).

Про питання автономії для українського населення Угорської Русі детально пише Д. Дорошенко: «Добрянський, який мав велику популярність серед своїх земляків, організував угорську інтелігенцію і намовив її вислати до цісаря депутацію з проханням виділити територію, заселену українцями, в окрему округу, призначити на ній на урядові посади тільки українців, запровадити в урядових інституціях діловодство українською мовою, завести в школах навчання українською мовою, заснувати в Ужгороді українську академію і т. п. Цісар прийняв депутацію дуже прихильно. Добрянського було призначено намісником (наджупаном) чотирьох комітатів, у яких здебільшого жили українці, і він заходився заводити свої реформи. Завели українську мову в діловодстві, ужгородській гімназії, на таблицях з назвами вулиць. Правда, це не була народна українська мова, а книжне «язичіє», мішанина слів слов'янських, московських, українських, яка вживалася в письменстві й у церковних справах Угорської України. Але все ж таки й це піднімало дух українського громадянства й народу на Угорщині» (Дорошенко, 1992, с. 31). Однак усього після

трьох місяців – від грудня 1849 р. до березня 1850 р. – автономне культурне життя карпатських українців скінчилося (Шандор, 1992, с. 130).

Натомість у 1867 р. внаслідок заключеного з Австрією дуалізму стали мадяри необмеженими панами в Угорщині (Бірчак, 1937, с. 7). Здобувши знову силу в країні, а тим більше необмежену владу, взялися вони за мадяризацію своїх «іногородців»: словаків, румунів, а особливо українців (Дорошенко, 1992, с. 32–33). Так, у львівському часописі «Житє і Слово» за 1896 р. пише: «На українців мадяри перенесли всю ненависть, якою палали до росіян за погром 1849 року. Нищити українців зробилося немов патріотичним обов'язком мадярським, дарма, що сповнювання цього обов'язку вело за собою економічну руїну, духовну темноту і безпомічність півмільйонної маси народу; виключало від цивілізаційного розвою і поступу цілі обширні комітати, деморалізувало і доводило до цілковитого етичного здичіння українську інтелігенцію, а найпаче ту її часть, що з покликання свого повинна би стояти на сторожі гуманності і етичних ідеалів – духовенство вище і нижче» (Бірчак, 1937, с. 107–108; Дорошенко, 1992, с. 32). Як наслідок, єдиний свій захист українське населення Закарпаття почало вбачати у Російській імперії, що з другої половини ХІХ ст. вилізло у москвофільську течію, яка інвазивно ширилася Закарпаттям як реакція проти безперервного і виснажливого мадярщення. Саме далеку Російську імперію підкарпатські русини тривалий час помилово вважали «покровителькою слов'янства», тією єдиною силою, яка може дати опір мадярам та протистояти їх свавіллю.

Національні меншини в Угорщині не були захищені конституційно, а всі офіційні питання регулювалися окремими законами, серед яких не було жодного, який гарантував би права інших мов, ніж угорська (Шевельов, 1987, с. 23). В. Шандор вказує, що мадяризація шкільництва в Австрійській імперії розпочалася ще у 1806 р., коли угорський парламент вніс зміни до «Ratio educationis». Інші мадяризаційні закони ухвалювали поступово, щоразу обмежуючи права поодиноких народів. Так, закон 16 1791 р. зобов'язував урядовців вживати тільки угорської мови, а закон-стаття 4 1805 р., закон-стаття 8 1830 р., закон-стаття 3 1835 р. і закон-стаття 6 1840 р. вже встановлюють вживання мадярської мови в публічному житті, так що суди, армія, церква, церковна ієрархія повинні були провадити свою діяльність мадярською мовою та вести метрики по-мадярськи. Крім того, священником міг стати тільки той, хто володів мадярською мовою. Закон-стаття 2 1844 р. проголошував угорську мову єдиною державною мовою. Суцільна мадяризація була остаточно заведена у публічних установах Угорщини, так, усі подання, листи, меморіали, рішення чи відповіді до законодавчих зборів мали бути написані тільки мадярською мовою. Закон 5 1848 р. складною процедурою забезпечував угорцям перевагу в усіх виборах. Лише закони 38 і 44 1868 р. згадують про права національностей, однак вони мали дію лише на папері (Шандор, 1992, с. 83–91; Шевельов, 1987, с. 23).

За Австро-Угорщини більше половини населення Закарпаття було неписьменним. Мадяризація освіти, вершиною якої став закон Аппоньї 1907 р., звела нанівець народну освіту рідною мовою. Державні школи було переведено на угорську мову викладання, а початкову освіту в церковних школах відкинуто на рівень ХVІІ ст. (Мишанич, 2002, с. 9). Від 1907 р. українська мова фактично була заборонена у всіх школах Угорської Русі. Тільки Катехизм можна було «ще» вчити по-українськи, і то лише до 1916 р., коли міністерство цілковито виключило кирилицю, а на пропозицію А. Волошина виробити наукову латинику для української мови відреагувала різкою відмовою та натомість ввело мадярську фонетику (Волошин, 1959, с. 15–52). Як зауважує В. Шандор, закон Аппоньї мав на меті остаточно ліквідацію неугорських народів. За ним усі вчителі церковних шкіл ставали державними службовцями, так, за допомогою підвищеної

зарплатні та премій влада «змусила» їх працювати для нищення власного народу (Шандор, 1992, с. 97–147).

В. Гренджа-Донський як очевидець тих подій у своєму спогаді «Lex Arponyi в практиці» пише: «... в році 1907 будапештський панський парламент ухвалив денаціоналізаторський закон графа Апоні, яким було знівечене шкільництво національних меншостей (крім хорватів, що мали автономію). Між іншим знищене було й українське шкільництво. Українським школам скасували державні субвенції, їх могли втримувати тільки громади, під доглядом церкви. Середніх шкіл вже й перед тим не було, а тепер біда навістила й початкові школи. А навіть на цих «греко-католицьких» початкових школах завелась угорська мова як обов'язковий предмет, українську мову затискали в кут, спершу навчальний матеріал викладався три дні в тижні українською, пізніш – після обіду, врешті – тільки в суботу. Постали угорські державні школи, куди втягали й українських дітей. На чотири роки пізніш, мій брат, якщо не хотів залишитися вповні неграмотним, мусив іти до початкової школи угорської» (Гренджа-Донський, 1990, с. 341–342). Як наслідок, закони Аппонї (закон 36 і 37 1907 р.) перетворили школи на твердині й храми мадярщини. Так, 1915 р. в краї не залишилося жодної чисто української школи і було лише 18 мішаних українсько-угорських з понад 450 церковних шкіл (Волошин, 1959, с. 41; Шевельов, 1987, с. 33–34). Більше того, за статистику, станом на 1910 р. із 508 греко-католицьких священників русинами проголосилося тільки 72, а з 831 учителів народних шкіл – 97 (Шандор, 1992, с. 97).

Асиміляцію українців Закарпаття мала на меті й «Верховинська акція» (або «Руська акція») 1898 р., очолена Е. Еганом. Так, місія цього урядовця насправді полягала не у розв'язанні важливих соціально-економічних проблем населення Карпатського краю, а у віднайденні рішення «найважливіших майбутніх проблем тисячолітнього існування Угорщини» – національного і соціального питання. Про хід акції Е. Еган так писав до міністра Д. Ігнаца: «Нашим першочерговим політичним завданням повинно бути придбання всіх чужонаціональних», тобто словаків, німців, румунів, а також русинів. Цікавився цей діяч і закарпатоукраїнським національним питанням, і навіть таємно їздив до Галичини, щоб розвідати, чи є у галичан плани щодо цієї української землі. «Чи для себе виховаємо цей народ, коли дійсно вдасться нам їх визволити з сучасного жалюгідного становища. Маю на увазі руське походження цього народу», – писав Е. Еган (Маєр, 1968, с. 58–60).

У ХХ століття русини Карпатського краю увійшли єдиним культурно-освітнім товариством – «Обществом святого Василя Великого» (Федака, 1991, с. 4). До 1902 р., як зауважує А. Волошин, закарпатські українці не мали також жодного торговельного товариства (Волошин, 1959, с. 11).

Засноване у 1864 р. О. Духновичем при підтримці мукачівського і прясівського єпископів В. Поповича і Й. Гаганця, «Общество святого Василя Великого» було культурно-освітнім та видавничим товариством русофільського спрямування, яке мало працювати над освітою народу та боронити церковні й національні традиції перед зугорщенням (Штефан, 1966, с. 1088). Для чого перш за все мало видавати та розповсюджувати шкільні підручники, загальноосвітні книжки, газети та інше (Тихий, 1996, с. 81). Почесним головою товариства був А. Добрянський, першим головою – І. Раковський, секретарем – І. Мондок. Як вказує А. Штефан, до цієї громадської організації входили духовенство та світська інтелігенція, загалом близько 500 осіб (Штефан, 1966, с. 1088).

Вже у 1864 р. «Общество» почало видавати щорічний календар «Мѣсяцословъ», а потім і першу руську газету «Свѣтъ» (1867–1871 рр.). Згодом воно випускало та намагалось поширювати газети «Новый Свѣтъ» (1871–1872 рр.), «Карпать» (1873–1886

pp.), «Учитель» (1867 р.) та двотижневик «Наука» (Штефан, 1966, с. 1088; Федака, 1991, с. 4). Крім того, як вказує Ф. Тіхий, товариство надрукувало для початкових шкіл підручники з арифметики та географії, а для гімназії видало «Всемірною исторію» в 3 т. (1868–1870 рр.), авторство якої колись, схоже, що безпідставно, приписували В. Кімакові (Тіхий, 1996, с. 82).

Згодом уряд взяв «Общество святого Василя Великого» під особистий контроль і за допомогою єпископа С. Панковича замість русофільської повів гостро проугорську лінію (Штефан, 1966, с. 1088). Тому з 1867 р. воно почало занепадати, а про своє існування нагадувало лише виданням календаря та проугорської газети «Карпать» (Федака, 1991, с. 4).

У 1896 р. група молодих священників, що складалася з В. Гаджеги, П. Гебея та А. Волошина, вирішила відновити його діяльність. Так, 23.12.1896 р. на загальних зборах з місцевого греко-католицького духовенства наново було обрано керівний склад «Общества»: директором став о. В. Камінський, президентом – протоєрей І. Якович, а заступниками – архидиякон Г. Чопей та канонік І. Туряй (Волошин, 1959, с. 11–17). П. Федака пише, що з другої половини 90-х рр. товариство воскресє: спочатку видає «Букварь» Вралея, а з 1897 р. регулярно випускає першу народну газету «Наука». Крім того, вже у 1899 р. «Общество святого Василя Великого» закупило у Мукачеві друкарню, яка стала першою руською друкарнею в краї. Усе це не залишилося поза увагою преси, уряду та священників-мадяронів, а в ужгородських та будапештських газетах одна за одною почали з'являтися статті, в яких автори закликали владу звернути увагу на «національний рух Русинів». Так, о. Е. Мелеш у статті «Останні могікани» відверто висміяв культурні домагання руської інтелігенції і виставив їх об'єктом ненависті угорських урядових кіл (Федака, 1991, с. 4–5). Відтак 03.04.1902 р. було оголошено про розпуск товариства. Однак майже одразу його заступило новоутворене Акційне Товариство «Унію». Оскільки в Угорщині не було жодного закону, який би гарантував діяльність громадських організацій, але був закон, який забезпечував свободу діяльності акційних товариств, то члени «Общества святого Василя Великого» прийняли рішення про створення видавничого акційного товариства, яке також успадкувало від свого «попередника» усе майно та друкарню. 30.06.1902 р. було проведені перші установчі збори «Унію». Як вказує А. Волошин, завдяки продажу акцій, «Унію», яке фактично функціонувало як друкарня, мало можливість провадити набагато ширшу народньо-освітню працю, ніж «Общество святого Василя Великого», яке із членських внесків могло ледве випускати календар. Однак і тут не обійшлося без виступів у пресі. Так, в будапештських газетах з'явилися статті, тон яких найкраще характеризує заголовок однієї з них: «Русини альбінізують». За тих часів акційний банк семигородських румунів «Альбіна» допомагав селянам викупити землі від мадярських панів та підпірав їх культурні змагання (Волошин, 1959, с. 11–17). Проте це вже не могло вплинути на діяльність товариства.

Як зазначає Д. Дорошенко, періодичні видання почали виходити на Угорській Русі доволі рано, і як багато інших дослідників наводить рік заснування «Церковної Газети» – 1856 р. (Дорошенко, 1992, с. 34). Однак В. Габор вказує, що перші часописи на Закарпатті виникають ще у 30–40-х рр. XIX ст., проте не рідною, а іноземними мовами. Дослідник виділяє такі етапи розвитку місцевої україномовної преси періоду австро-угорського панування: 1) 1856 р. – кінець XIX ст. – початок зародження періодичних видань та їх роль у пробудженні національної свідомості закарпатських українців; 2) кінець XIX – початок XX ст. – становлення закарпатської журналістики та її розвиток у народному напрямі, пов'язаний з виходом у 1897 р. газети «Наука» (Габор, 2003, с. 10).

За статистикою, станом на 1884 р. в Угорщині загалом виходило 638 газет, а вже через рік їх кількість збільшилася до 719. За підрахунками А. Животка, протягом усього періоду австро-угорського панування на Закарпатті виходило, за одними даними, 13 періодичних видань (з них – 4 угорськомовних, а решта – «язичієм», і тільки поодинокі видання орієнтувалися на українську мову), а за іншими – 17 (Габор, 2003, с. 37). Серед них такі: «Церковная Газета» (1856–1858 рр.), «Церковный вѣстникъ для Русиновъ австрийской державы» (1858 р.) – виходили поза межами краю, у Будині, «Свѣтъ» (1867–1871 рр.), «Новый Свѣтъ» (1871–1872 рр.), «Учитель» (1867 р.), «Сова» (1871 р.), «Карпать» (1873–1886 рр.), «Листокъ» (1885–1903 рр.), який з 1891 р. випускав власний «Додатокъ», «Наука» (1897–1914 рр., 1918 р.) з додатком «Село», «Неділя» (1897–1918 рр.). Мова останніх двох була наближеною до народної, в той час, як інші виходили «язичієм», а декотрі з них навіть відзначалися проугорською спрямованістю, за що не надто користувалися популярністю у місцевого українського населення. Тому, на думку П. Федаки, переоцінювати їх значення не слід (Штефан, 1966, с. 1088; Федака, 1991, с. 4). Зауважимо, що головними редакторами більшості періодичних видань були представники духовенства.

За таких культурно-політичних умов, останньою перепорою до цілковитої мадяризації українського населення Закарпаття наприкінці XIX – на початку XX ст. був церковний обряд, який мав тут давню традицію, та його мова, саме тому угорська влада розпочала безжалюгідний наступ і на ці святині. Адже українців в Угорщині визначали за приналежністю до унії або греко-католицького віросповідання. На думку В. Шандора, у часи, коли у народу ще не вироблене поняття національної приналежності, у визначенні національності релігія грає вирішальну роль, особливо це стосується Закарпаття, яке століттями перебувало під чужою окупацією (Шандор, 1992, с. 38).

Як вказує А. Попович, «церковно-слов'янська мова була тим, чому можуть завдячувати Українці, що ще до нині живуть, як український народ під Карпатами». Так, ще у 1863 р. угорська влада ініціювала створення руху за мадярську мову богослужіння. А вже у 1866 р. гайдудорозький клир та вірні у своїх меморандумах до парламенту, цисаря та церковної влади благали, щоб їх «від тиранства української та румунської мови освободили». Крім того, також заявляли, що «поза церквою мадярська мова вживається, а в церкві руська мова тільки як смертельно хвора, вегетує і очікує кожної хвилини, коли сконає». Згодом почалися напади й на церковний спів. Так, угорська депутація вимагала у єпископа С. Панковича, щоб при відправленні св. Літургії в ужгородській кафедрі, співали мадярською мовою. Л. Форкош писав, що «слов'янський спів у Ужгороді не мав на них (угорців) жадного впливу, бо ми не розуміли навіть і мелодії, таким петербурзьким напівом смердів». А у 1880–1885 рр. до уряду постійно надходили скарги, «що єпископи все тільки українці, що навіть у Гайдудорозі у великоднім часі тільки «Христос Воскрес» кланяються». А. Волошин зауважує, що в тих роках св. Літургія в Гайдудорозі відправлялася все ще по-церковнослов'янськи, а вірні по-слов'янськи читали «Вірую». Коли у 1900 р. в Ниредьгазі завели мадярську літургію, то вірні навпаки вимагали відновити слов'янське богослужіння. Так само протестували у Нирбілтеках, Шемені, Каллові (Волошин, 1959, с. 19–23).

20.06.1989 р. в Будапешті було засновано так званий «Красвий Комітет Греко-католиків Мадярів», який очолив Є. Сабов. Ця організація почала протестувати проти називання Мукачівської та Пряшівської єпархії «українськими», незважаючи на те, що віддавна в усіх офіційних документах на позначення української церкви вживали назву *Ecclesia Ruthena unita* або *Ruten egyház*. Крім того, Є. Сабов заявляв, що угорці в українських єпархіях зазнають переслідувань, організовував напади в пресі проти священників, які обороняли церковнослов'янську мову (Волошин, 1959, с. 30–31).

Як вказує А. Волошин, «мадярський уряд добре знав, що кирилиця найсильніше хоронить традиції слов'янської культури й в'яже карпатських українців з їхніми закарпатськими братами (галицькими українцями), тому він рішився усунути кирилицю не тільки зі шкіл, але навіть з церков». Угорці вважали кирилицю «отрутою і дорогою до схизми», а відтак перші спроби впровадити латиницю сягають ще 80-х рр. XIX ст. Так, перший український молитовник, надрукований латиницею, видав о. М. Чома, капелан кошицької греко-католицької парохії, а уже в 1890 р. латиницею вийшов молитовник «Ангел Хоронитель», укладений о. Є. Сабовим. Коли урядові не вдалося усунути кирилицю з церковних книг, він, за словами А. Волошина, застосував іншу тактику: з державних шкіл було цілковито усунено українську мову, а інспектори вимагали від учителів церковних шкіл слідувати такому ж навчальному плану, як і у державних школах. Відповідно, навчання починали латиницею, а українське письмо вивчали аж на третьому році. Однак заборона кирилиці, замість того, щоб слугувати мадяризації, сприяла словакізації місцевого українського населення. Закарпатські українці майже не знали кирилиці, але вивчили латиницю, тому бралися за читання словацьких газет та книжок. Таким чином у 1870–1900 рр. зісловаччилося понад 160 українських сіл (Волошин, 1959, с. 45–46).

Наступ на кирилицю посилювався на початку 1915 р. У червні того ж року в Будапешті було скликано конференцію, на якій вирішили впровадити латиницю до руських підручників, молитовників та церковних книг, а також організувати два комітети, які мали впорядкувати справи азбуки та перекладу церковних книг. До комітету азбуки від Мукачівської єпархії було делеговано А. Волошина. До нього також увійшли проф. слав. д-р О. Асбот, проф. д-р Мелнх, проф. А. Бонкало та о. С. Семан. 15.06.1915 р. у Будапешті відбулося засідання, на якому державний секретар К. Клебелсберг відкинув усі доводи членів комісії, що латиниця для української мови має бути науково вироблена, і що мадярська фонетика для нашої мови абсолютно не підходить. Крім того, владу не цікавили навіть думки авторитетних мовознавців, а у своєму розпорядженні міністерство наказало переписати всі церковні книги мадярською фонетикою, а їх текст переробити відповідно до «патріотичних» цілей. Навіть примас заявляв, що для скріплення релігійної єдності греко-католицьке духовенство повинно принести певні жертви (Волошин, 1959, с. 46–48). Як, наприклад, замінити у «Вірую» слово «соборна» на «католическая», у ектеніях – слово «імператор» на «апостольський король», викреслити з мінеї свята Покрови, св. Параскевії, св. Бориса й Гліба, св. Кирила й Мефодія, св. Володимира, св. Теодосія та Антонія Печерських, св. Йосафата та інших, бо вони начебто «не мають нічого спільного з Закарпаттям». Замість них пропонували ввести богослужіння на честь угорських святих: св. Стефана, св. Володислава, св. Елисавети, св. Емериха та інших. Не обійшлося й без посягань на григоріанський календар (Пекар, 1967, с. 108). Так, заборонаю кирилиці, заміною церковних свят та календаря, як писали у пресі, угорці переслідували благородну мету і «тільки хотіли зробити з руського простака чоловіка, який до цього часу животіє, як скотина» (Волошин, 1959, с. 50).

На жаль, церковна влада на теренах історичного Закарпаття за часів австро-угорського панування була зосереджена у руках так званих «єпископів-патріотів» (єпископи Мукачівської греко-католицької єпархії С. Панкович (1866–1874 рр.), І. Пастелій (1874–1891 рр.), А. Папп (1912–1924 рр.) та єпископи Пряшівської греко-католицької єпархії І. Валій (1883–1911 рр.) та С. Новак (1913–1920 рр.)), які щонайменше не перешкоджали діям влади та навіть допомагали їй в асиміляції місцевого українського населення, впроваджуючи угорську мову в церковних школах та богослужінні.

І тільки В. Попович та Ю. Фірцак намагалися усіляко протистояти безжальній мадяризації. Так, єпископа Мукачівської єпархії В. Поповича (1837–1864 рр.) Ф. Тіхий називає «однією із найвидатніших особистостей з-поміж тих, хто займав кафедру Мукачівської єпархії». І справді у часи його правління руська ділова мова була впроваджена до єпископської канцелярії, а сам В. Попович наголошував на тому, що в ужгородській семінарії навчання має проводитися по-руськи. У 1863 р. єпископ заборонив ведення богослужіння угорською мовою, чого домагався змадлярщений Гайдудорог. Відомий славіст І. Срезневський, відвідуючи Угорську Русь, мав можливість поспілкуватися з тодішнім очільником Мукачівської греко-католицької єпархії. У листі до матері від 13.06.1842 р. з Ужгорода Срезневський писав, що Попович розмовляв з ним російською мовою, однак наступного дня, на обіді, де була присутня старенька мама єпископа, яка говорила лише по-руснацьки, тобто по-малоруськи, всі говорили по-малоруськи (Тіхий, 1996, с. 60–61). Це має велике значення, адже в той час більшість клиру соромилася вживати *lingua vulgaris* навіть у повсякденному житті. Також єпископ Попович вимагав досконалого знання грамоти від усіх дяків та священників, закликав до публікації підручників народною мовою, а наприкінці життя доклав багато зусиль для заснування «Общества святого Василя Великого» (Дописувачі Вікіпедії).

У 1891 р. Апостольський Престол іменував Мукачівським єпископом Ю. Фірцака. Як вказує І. Бачинський, управління Ю. Фірцаком Мукачівською греко-католицькою єпархією (1891–1912 рр.) припало на часи, коли насильна мадяризація доходила вже до самого верху. Цей єпископ-народовець перш за все намагався піднести в єпархії релігійне життя, а також боровся за відновлення на Закарпатті парафіяльних шкіл. Тоді з 471 церковних шкіл Мукачівської єпархії навчання проводилося тільки у 119. Відтак, Ю. Фірцак наказав у всіх церковних школах навчати Біблії і Катехизму народною мовою (Бачинський). В угорській пресі не раз виступали проти нього, висуваючи звинувачення в «націоналізмі» та діяльності спрямованій проти «інтересів держави». Так, після перепису 1900 р. Є. Сабов публічно розкритикував єпископа за те, що аж «18 семінаристів ужгородської семінарії записалися українцями!» (Волошин, 1959, с. 22).

Як бачимо, саме релігійний чинник відіграв головну роль у збереженні мовно-культурних особливостей місцевого українського населення, що вирізняє мовну ситуацію на Закарпатті у другій половині XIX – на початку XX ст. серед інших українських етноісторичних територій, зокрема Галичини, Буковини та Східної України.

Перспективу подальших наукових досліджень вбачаємо у полибленому вивченні ролі церкви у розвитку та становленні літературної мови на теренах історичного Закарпаття у другій половині XIX – першій половині XX ст.

Література:

- БАЧИНСЬКИЙ, І. (2010): *Юлій Фірцак – підкарпатський єпископ-народолюб*. [Дата перегляду: 2017-06-20.] Режим доступу до ресурсу: <<http://zakarpatpost.net/2010/10/13/yulij-firtsak-%e2%80%94pidkarpatskuj-jepyskor-narodolyub/>>.
- БІРЧАК, В. (1937): *Літературні стремління Підкарпатської Русі. Друге доповнене видання*. Ужгород: Видавництво Педагогічного товариства Підкарпатської Русі.
- ВОЛОШИН, А. (1959): *Спомини: Релігійно-національна боротьба карпатських русинів-українців проти мадярського шовінізму*. Філадельфія, Па: Карпатський Голос, с. 11–52.
- ГАБОР, В. (2003): *Українські часописи Ужгорода (1867–1944 рр.): Історико-бібліографічне дослідження*. Львів: Львівська обласна книжкова друкарня.
- ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ, В. (1990): *Мої спогади*. В: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику, №15, Т.2*. Братислава: Словацьке педагогічне видавництво, с. 333–422.

- ДАНИЛЮК, Д. (1999): *Історична наука на Закарпатті (кінець XVIII – перша половина XX ст.)*. Ужгород: Патент.
- ДОПИСУВАЧІ ВІКІПЕДІЇ: Попович Василь Юрійович. В: *Вікіпедія: Вільна Енциклопедія*. [Дата перегляду: 2017-06-20.] Режим доступу до ресурсу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Попович_Василь_Юрійович>.
- ДОРОШЕНКО, Д. (1992): *Угорська Україна*. Ужгород: Срібна Земля.
- МАСР, М. (1968): Закарпатські українці на переломі століть. В: *Жовтень і українська культура: Збірник матеріалів міжнародного симпозиуму*. Пряшів: Дуклянські друкарні, с. 49–73.
- МИШАНИЧ, О. (2002): Життя і творчість Августина Волошина. В: *Волошин А. І. Вибрані твори*. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», с. 9.
- МОЗЕР, М. (2011): Карпаторуська мовно-культурна тожсамість: погляд з Галичини (1772–1850 рр.). В: *Причинки до історії української мови. Вид. третє, перегл. і поправл.* Вінниця: Нова Книга, с. 332–350.
- ПЕКАР, А. (1967): *Нариси історії Церкви Закарпаття. Т.І: Єрархічне оформлення*. Рим: Вид-во ОО. Василян.
- РИЧАЛКА, М. (1959): *В. Духнович педагог і освітній діяч*. Братислава: Словацьке видавництво художньої літератури.
- ТІХИЙ, Ф. (1996): *Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі*. Ужгород, с. 60–82.
- ФЕДАКА, П. (1991): *Нарис історії товариства «Просвіта» Карпатської Русі-України (1920–1939)*. Ужгород: Просвіта.
- ШАНДОР, В. (1992): *Закарпаття, історично-правничий нарис IX ст.–1920*. Нью-Йорк: Карпатський Союз, Інк.
- ШЕВЕЛЬОВ, Ю. (1987): *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус*. Київ: Сучасність.
- ШТЕФАН, А. (1966): *Общество св. Василия Великого*. В: *Енциклопедія українознавства. Словникова частина 5*. Париж–Нью-Йорк: Молоде Життя, с. 1808.

Summary

Church and Cultural-Religious Institutions as the Main Factor in the Literary Language Development in Historical Transcarpathia during the Second Half of the Nineteenth and the Early Twentieth Centuries

As the title implies, the article describes the influence of church and cultural-religious institutions on the development of the literary language on the territory of historical Transcarpathia in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. The main attention is paid to the activities of Greek-Catholic clergy. In the absence of any Ukrainian state institutions, regional clergy actually performed their functions. Also, clergy was the only bulwark of Ukrainians by means of which the language of the local population has survived to this day. In the article also political and legislative activities are mentioned, as well as the role of press and the state of school education.